Pazhuheshnameh Irfan
Print ISSN: 2538-5135 Online ISSN:2980-8421
erfanmag.ir

The Role of Jamali's Love and Jalali's Love in Ensuring Child's Mental Health (Based on Mystical Interpretations of the Two Stories of Moses and Joseph in the Qur'an)

Meghdadian, Adel [1]✉

1. Assistant Professor, Department of Religions and Comparative Mysticism, Faculty of Islamic Studies , Ahlul Bayt International University, Tehran, Iran meghdadiyan@abu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 23 January 2024
Accepted 16 April 2024
Published online 22 July 2025

Keywords:
Love, Child Mental Health, Need for Support, Control Power, Beauty, Majesty.

ABSTRACT

Folklore stories are the first narratives that children hear from adults. One of the most prominent themes embedded in these stories is the concept of "love." The sense of nurturing protection and seeking support permeates the phenomenon of love. From the moment of entering the world and thereafter, until the human framework is formed, children construct the nature of their astonishment at encountering existence through a loving belief. Any unjustifiable disruption or perception of something that contradicts these initial beliefs can disturb a child's mental health. To preserve the child's psychological well-being, the effects derived from maternal and paternal loving relationships must be received by the child. Examining the interpretations of mystics regarding two Quranic narratives centered on love (the story of beauty-oriented love exemplified by Moses' mother and majesty-oriented love symbolized by Jacob, Joseph's father) through a descriptive-analytical methodology and investigating how children's psychology is influenced by the phenomenon of love, it appears that love is a response to the Hestia archetype and serves to resolve childlike wonder upon entering this world. If this response finds appropriate expression through beauty and majesty, it will be a fundamental factor in the child's future mental health. Therefore, we conclude that beauty-oriented love gifts the child with a sense of having support, while majesty-oriented love provides the power of control, thereby shaping the child's mental well-being.

Cite this article: Meghdadian**,** Adel. (2024). The Role of Jamali's Love and Jalali's Love in Ensuring Child's Mental Health (Based on Mystical Interpretations of the Two Stories of Moses and Joseph in the Qur'an). *Journal of Islamic Mysticism*, 16 (2), 257-276. DOI: http//doi.org/10.22034/16.2.14

© The Author(s). Publisher: Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

Extended Abstract

Introduction

If myths are collective dreams, then myths of love should be recognized as examples of organized perceptions from all people about the concept of love. When these perceptions are articulated consciously in words, they create a mystical spirituality based on relational love that shapes the child's initial spirituality. Childhood spirituality can be seen as a spontaneous experience of relational intelligence. Besides initial sensory perceptions stemming from a child's needs towards their mother, one of the first builders of a child's structure is the mythical concepts embedded in folklore stories. The continuity of these narratives among people from a cultural background transforms the ideas within them into an archetype found abundantly among humans, driving them in their life processes. Any impulse or drive affecting these archetypes can threaten a child's mental health. In many cultures' mythological views, humans have emerged from a sky father and an earth mother. Thus, the existence of two complementary genders created initial romantic perspectives in mythological forms.

The miraculous fertility that humans discover upon recognizing themselves is known as a Jungian archetype in children's psychology under the title "Hestia." "Hestia" will form a mystical meaning of life in a child's existence from birth. Upon entering this world, a child perceives themselves in connection with feelings of presence and sometimes dependency, reacting with astonishment and fear towards their surrounding world. They then engage in discussions about their perceptions and questions with adults to gain meaning for every object or phenomenon, striving to understand why something exists and what its nature is while interpreting adults' answers with a childlike mind—one that simplifies—and subsequently constructs pleasant beliefs based on them. One such question concerns why maternal affection exists followed by paternal affection. The response that the child's archetype "Hestia" provides for this question clarifies the concept of love for them. This concept forms the foundation for interpersonal relationships among humans and even their relationships with other beings.

The bond between humans and nature reflects that this love extends beyond sexual force to encompass love for nature, living creatures within it, plants, and even certain stones. Thus, love becomes a sacred teaching in primitive religions. The truth seen within children's storytelling through symbolism is this simplified initial love. Children cherish these symbols greatly; their repeated requests to hear a specific story—even when they have memorized it word-for-word—indicate which symbols are more significant to them. This aspect signifies children's yearning for healing from specific psychological wounds according to child mental health researchers. One of children's greatest concerns and anxieties is the fear of losing parental love and being loved by them; subsequently, there's anxiety over unexpressed affection and achieving their emotional desires, which takes on an emotional aspect termed "love." Hence, nearly all children express strong interest in love myths found in folklore during their journey to complete their relational intelligence.

Among Muslims, one primary source for constructing folklore stories and redefining them for children is the Holy Quran. Four significant effects arise from four types of love embedded in stories constructed by mystics from Quranic narratives:

The feeling of having a protector derived from maternal love from the story of Moses' mother.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

The feeling of dominance and control derived from spiritual closeness taken from Jacob and Joseph's story.

The feeling of insightfulness from the beloved's actions and words derived from wise love taken from Bilqis and Solomon's story.

The feeling of self-sacrifice and merging into the beloved derived from passionate love taken from Zuleikha and Joseph's story.

Understanding how these four types of love impact creating and maintaining children's mental health is an interdisciplinary study. This research aims to descriptively-analyze based on library resources while blending child educational psychology with mystical perspectives to explain how beauty-loving and majesty-loving affect children's mental health based on mystical interpretations derived from Moses' and Joseph's stories in the Holy Quran.

Research Findings

In Islamic mysticism, creation is viewed as the manifestation of beautiful names (names indicating mercy, beauty, and kindness) and majestic names (names indicating grandeur, greatness, and dominance). Mystics consider some individuals to be governed by God's beautiful names while others by His majestic names. The balance between beauty and majesty attributes leads a person to the level of a limited perfect human (a perfect human within human boundaries). Such a perfect human will be free from crises and factors endangering mental health.

The analysis of the Quranic narratives reveals that the story of Moses' mother exemplifies beauty-oriented love (Jamali love). Her protective instinct, even when faced with divine revelation, demonstrates the depth of maternal love. God did not reproach her for emotional turmoil after separation from her child, despite her having received divine assurance of his return. This manifests the unconditional positive regard that psychologists identify as essential for healthy personality development in early childhood. The love of Moses' mother, even when serving as his unidentified nurse in Pharaoh's palace, had a stress-reducing effect on the young child.

Conversely, Jacob's love for Joseph represents majesty-oriented love (Jalali love), characterized by wisdom and self-control. Despite foreseeing potential danger, Jacob allowed Joseph to accompany his brothers, demonstrating calculated risk-taking in parenting. The Quran praises Jacob as "kazim" (one who suppresses emotions), as he contained his worry to avoid transmitting anxiety to others. This type of love develops control power and analytical abilities in children. Unlike Zuleikha, whose passionate love for Joseph led to destructive behaviors and emotional turmoil (described in the Quran as "shaghaf" - overwhelming love), Joseph maintained his analytical capabilities throughout his trials, thanks to the foundation of Jacob's majesty-oriented love.

The research finds that while beauty-oriented love provides children with a sense of having support and protection, majesty-oriented love equips them with control power and analytical skills. Both types are essential for complete mental health development. The mystical interpretation of these Quranic stories offers valuable insights into the psychological effects of different expressions of love on child development.

Conclusion

The examination of mystical love concepts among Quranic verses suggests that love is a response to the Hestia archetype aimed at resolving children's astonishment upon entering this world. Unlike the

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

satisfaction of physiological needs such as hunger, thirst, or even sexual desire, love lacks a physiological goal or sudden tension relief. Instead, it represents an answer to the fundamental questions of existence that children encounter.

If this response finds appropriate expression through beauty (as in maternal protection) or majesty (as in paternal wisdom), it becomes a fundamental factor for children's future mental health. Beauty-oriented love provides children with feelings of having support and security, while majesty-oriented love offers control power and analytical capabilities to navigate life's challenges. Together, these complementary forms of love establish the foundation for a child's psychological well-being and healthy development into adulthood.

This interdisciplinary understanding of love, blending Islamic mysticism with child psychology, offers valuable insights for modern parenting and educational practices, emphasizing the importance of both nurturing protection and wise guidance in child-rearing.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

پژوهشنامه عرفان
شاپای چاپی: ۵۱۳۵-۲۵۳۸ شاپای الکترونیکی: ۸۴۲۱-۲۹۸۰
erfanmag.ir
انجمن علمی عرفان اسلامی ایران
Scientific Association of Islamic Mysticism of Iran

نقش عشق ورزی جمالی و جلالی در تأمین سلامت روان کودک

(مبتنی بر برداشتهای عرفانی از دو قصّه موسی و یوسف در قرآن)

عادل مقدادیان[۱] ✉

۱. استادیار، گروه ادیان و عرفان، دانشکده مطالعات اسلامی، دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام، تهران، ایران. رایانامه: meghdadiyan@abu.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱

کلیدواژه‌ها:
عشق، سلامت روان کودک، حمایت طلبی، قدرت کنترل، جمال، جلال.

چکیده

قصّه‌های عامیانه (Folklore) اوّلین داستان‌هایی‌اند که کودکان از بزرگسالان خود می‌شنوند. یکی از پررنگ‌ترین مضامین مندرج در این داستان‌ها مسئله «عشق» است. حسّ حمایت‌گری و حمایت‌خواهی در پدیده عشق موج می‌زند. در بدو ورود به دنیا و پس از آن، تا زمانی‌که شاکله انسان شکل بگیرد، کودک ماهیت حیرت خود از برخورد با هستی را با یک باور عاشقانه می‌سازد. هر نوع به هم زدن غیرقابل توجیه یا دیدن مسئله‌ای در مخالفت با این باورهای ابتدایی می‌تواند سلامت روان کودک را دچار اختلال کند. برای حفظ سلامت روان او، باید اثرات حاصل از رابطه عاشقانه مادرانه و پدرانه توسّط کودک دریافت شود. بررسی برداشت‌های عارفان از دو قصّه قرآنی حول محور عشق (قصّه عشق‌ورزی جمالی که مظهر آن مادر موسی است و عشق‌ورزی جلالی که نماد آن یعقوب پدر یوسف است) با روش توصیفی-تحلیلی و بررسی نحوه تأثیرپذیری روان کودک از پدیده عشق، چنین بر می‌آید که عشق یک پاسخ به کهن الگوی هستیا و در راستای حلّ حیرت کودکانه در بدو ورود به این دنیاست. اگر این پاسخ، به صورت جمالی و جلالی پاسخی درخور پیدا کند، عامل اساسی سلامت روان کودک در آینده خواهد بود. بنابراین چنین نتیجه می‌گیریم که عشق جمالی، حسّ حامی داشتن و عشق جلالی قدرت کنترل را به کودک هدیه کرده و از این طریق سلامت روان او را رقم می‌زند.

استناد: مقدادیان، عادل؛ (۱۴۰۴). نقش عشق ورزی جمالی و جلالی در تأمین سلامت روان کودک (مبتنی بر برداشتهای عرفانی از دو قصّه موسی و یوسف در قرآن). *پژوهشنامه عرفان*، ۱۶ (۲)، ۲۷۶-۲۵۷.

DOI: http//doi.org/ 10.22034/16.2.14

ناشر: انجمن علمی عرفان اسلامی ایران.

© نویسندگان.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

۱. مقدمه

«اسطوره، اصطلاحی کلّی است و دربرگیرنده‌ی باورهای مقدّس انسان در مرحله خاصی از تطورات اجتماعی است که در عصر جوامع به اصطلاح ابتدایی شکل می‌گیرد و باورداشت مقدّس همگان می‌گردد.»(بهار۱۴۰۱: ۱۷) اگر اسطوره‌ها رویاهای جمعی هستند(کمبل،۱۴۰۰: ۲۵) اسطوره‌های عشق نیز باید نمونه‌ای از برداشت‌های نظم یافته همه‌ی مردمان از مفهوم عشق شناخته شوند. این برداشت‌ها وقتی هوشیارانه در قالب کلمات درآیند، یک معنویت عارفانه برپایه‌ی عشق ارتباطی می‌سازند که معنویت ابتدایی کودک را شکل می‌دهد. معنویت دوران کودکی، می‌تواند به عنوان تجربه‌ای خودجوش از هوش ارتباطی تلقّی شود.(نلسون، ۱۳۹۵: ۳۸۹) غیر از دریافت‌های حسّی اوّلیه که برخاسته از نیازهای کودک نسبت به مادر است، یکی از اوّلین سازندگان شاکله کودک، مفاهیم اسطوره‌ای مندرج در داستان‌های عامیانه (*Folklore*) است. تداوم بیان این داستان‌ها در میان مردمان یک بومزاد فرهنگی، نگرش‌های مندرج در این داستان‌ها را به یک کهن الگو (*Archetype*) تبدیل می‌کند که میان انسان‌ها به فراوانی یافت شده و لذا سائق آنها در فرایند زندگی است. هر نوع تکانه یا رانه‌ای که این کهن الگوها را تحت تأثیر قرار دهد، می‌تواند سلامت روان کودک را در معرض تهدید قرار دهد. در بینش اسطوره‌ای بسیاری از اقوام، انسان از پدر آسمان و مادر زمین به وجود آمده است. (*Encyclopedia of World Mythology,2009,V2:11*) بدین ترتیب وجود دو جنس مکمّل، اوّلین نگرش‌های عاشقانه را در قالب اسطوره ایجاد کرد.

اعجاز باروری که انسان در بدو شناخت خود درمی‌یابد، به عنوان یک کهن الگوی یونگی در روان کودک و تحت عنوان کهن الگوی «هستیا» شناخته می‌شود. «هستیا» باعث تشکیل یک معنای زندگی عرفانی در وجود کودک از همان بدو تولّد خواهد شد. کودک با آمدن به این دنیا خود را در ارتباط با احساس حضور و گاه وابستگی، و دارای واکنشی از سر حیرت و ترس نسبت به جهان پیرامون خویش می‌بیند و سپس با به بحث گذاشتن دریافتها و سؤالهایش با بزرگترها در جهت کسب معنا برای هر شیء یا پدیدار، تلاش می‌کند چرایی وجود و چیستی ماهیت آن شیء و پدیدار را فهمیده و پاسخ‌های بزرگترها را با ذهن کودکانه یعنی ذهنی که ساده ساز است، برای خودش تبیین نموده و سپس بر اساس آنها باور خوش را بسازد. یکی از آن سؤالات چرایی مهرورزی مادرانه و پس از آن پدرانه است. پاسخی که کهن الگوی «هستیا»ی کودک برای این چرایی می‌سازد، مفهوم عشق را برای او مشخص می‌کند. مفهومی که بنیان بین فردی انسان‌ها بلکه رابطه انسان‌ها با سایر موجودات بر مبنای آن شکل می‌گیرد. وجود عُلقه میان انسان با طبیعت در بازکاوی توتم‌های ادیان بدوی، نشان می‌دهد که این عشق گستره‌ای فراتر از نیروی جنسی داشته و معطوف به عشق به طبیعت، موجودات زنده آن، نباتات و حتّی پاره‌ای از سنگ‌ها هم بوده است.

بنابراین عشق آموزه‌ای مقدّس در ادیان ابتدایی می‌شود. حقیقتی که در بستر داستان سرایی کودکانه، به صورت نمادشناسی دیده می‌شود، همین عشق ساده شده ابتدایی است. کودکان این نمادها را بسیار دوست می‌دارند و تکرار خواهی شنیدن یک داستان معیّن از سوی کودک، با اینکه کلمه به کلمه‌ی آن را حفظ شده است، نشان دهنده آن است که برای کودک کدام نمادها مهم‌تر است. این مهمّ از نظر محقّقانِ سلامت روان کودک، نمایانگر مرهم خواهی کودک برای یک زخم روحی و روانی مشخص است. (بتلهایم، ۱۳۸۴: ۱۶۷) از بزرگترین نگرانی‌ها و اضطراب‌های کودکان حسّ ازدست دادن عشق والدین و دوست داشته شدن از سوی آنان و در مرحله بعد عدم ابراز علاقه و رسیدن به علاقه‌مندی‌ها و سائق‌های عاطفی آنهاست که در جنبه احساسی، نام «عشق» به خود می‌گیرد. از همین روست که قریب به تمام کودکان در مسیر تکمیل هوش ارتباطی‌اشان، شدیداً به اسطوره‌های عشق در داستان‌های عامیانه اظهار علاقه می‌کنند.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

یکی از منابع برساختن قصّه‌های عامیانه و بازتعریف آن برای کودکان، در میان مسلمانان، قرآن کریم است. چهار اثر وضعی از ماهیت چهار نوع عشق مندرج در داستان‌های برساخته عارفان از قصص قرآن کریم قابل دریافت است. این چهار گونه قصّه قرآنی حول محور چهار نوع عشق عبارتند از:

۱ـ حسّ داشتن حامی و مراقب برگرفته از عشق مادری، متّخذ از داستان مادر موسی؛ ۲ـ حسّ داشتن تسلّط و کنترل برگرفته از عشق حاصل از قرابت روحی، اتّخاذ شده از داستان یعقوب و یوسف؛ ۳ـ حسّ نکته سنجی و فراست از کردار و گفتار معشوق برگرفته از عشق خردورزانه، اخذ شده از داستان بلقیس و سلیمان؛ ۴ـ حسّ از خودگذشتگی و محو در معشوق حاصل از عشق شورورزانه، برگرفته از داستان زلیخا و یوسف

فهم کاربست تأثیرات روانی این چهار نوع عشق در ایجاد و تداوم سلامت روان کودک یک تحقیق میان رشته‌ای است. این پژوهش بنا دارد به روش توصیفی ـ تحلیلی و بر اساس منابع کتابخانه‌ای، رویکرد روانشناسی تربیتی کودک را با نگاه عارفانه ممزوج کرده و نقش عشق ورزی جمالی و جلالی در تأمین سلامت روان کودک، را مبتنی بر برداشتهای عرفانی از دو قصّه موسی و یوسف در قرآن کریم توضیح دهد.

۲. پیشینه پژوهش

در میان مقالات نشریه‌ای دو مقاله به مبحث سلامت رروان مبتنی بر آموزه‌های دینی پرداخته‌اند که عبارتند از:

ـ قیوم زاده، محمود. (۱۳۸۴). سلامت روانی در پرتو تعالیم دینی. منشور، –(۷)

ـ رضاخانی مقدم، حامد، شجاعی زاده، داوود، و اسدی، عبداله. (۱۳۹۴). تبیین شیوه های آموزش سلامت با بهره گیری از تعالیم اسلامی. اسلام و سلامت، ۲(۱)

امّا درباره سلامت روان کودک بر پایه دین، نزدیک‌ترین مقاله در این حیطه تحقیقی، یک مقاله کنفرانسی تحت عنوان «آموزه های دینی و سلامت روان کودکان و نوجوانان» اثر افتخارسادات صمدی، در کنفرانس ملی روانشناسی علوم تربیتی و اجتماعی و منتشر شده در سال ۱۳۹۴ است.

درباره‌ی قصص عرفانی و تأثیر آن بر تربیت نیز یک کتاب صوفیانه با مشخصات ذیل وجود دارد:

ـ تابنده گنابادی، سلطان حسین، قرآن مجید و سه داستان اسرار آمیز عرفانی، تهران، خانقاه گنابادیه، ۱۳۶۵، سوم

نویسنده به بررسی نکات تربیتی مندرج در داستان‌های قرآنی اصحاب کهف، موسی و خضر و ذوالقرنین پرداخته است امّا هیچ نتیجه گیری روانشناسی تربیتی از آن استخراج نکرده است.

۳. مفهوم عرفانی عشق

در عرفان اسلامی خدا باید عاشق باشد. عارفان مسلمان، برخلاف متکلّمان، مسأله جبر و اختیار را معطوف به علم خدا ننموده‌اند بلکه آن را با مهربانی و عشق الهی به بندگانش توجیه می‌کنند. چنانکه در تفسیر آیه «بسم الله الرحمن الرحیم» گفته شده است: «رحمن اشارت است به پرورش در دوام نعمت، رحیم اشارت است به آمرزش در انتها به رحمت. چنان است که الله گفتی: «اوّل بیافریدم به قدرت، پس بپروریدم به نعمت، آخر بیامرزم به رحمت.» (میبدی، ۱۳۷۱، ج۱: ۲۹) عرفان و تصوّف اسلامی، معتقد است مطابق آیه «وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ»(اعراف: ۱۵۶) تمام عالَم وجود، حتّی جهنّم که مشمول واژه «شیء» در این آیه هست، شامل رحمت الهی شده و عشق در همه آفرینش الهی سریان و جریان دارد.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

عشق در عرفان گاه به صورت نمادهای اسطوره‌ای بیان شده است. یونانی‌ها، اِروس را خدای عشق می‌دانستند که در عین آنکه پیرترین خدا بود، جوان‌ترین خدا هم بود چرا که باید در دل هر عاشقی از نو متولّد می‌شد.(کمبل، ۱۴۰۰: ۱۷۱) عشق اسطوره‌ای در ادیان هندو امّا با منطق ادیان سامی بسیار عجیب است. عشق خارج از ازدواج، پنجمین و بالاترین مرتبه عشق است. چون عشق ازدواج هنوز بر منطق عقلانی سوار است، امّا در اسطوره خدای ـ انسان کریشنا، او عاشق رادا، زنی متأهّل می‌شود و او نیز عاشق این خدا می‌گردد. کریشنا هشتمین اَوَتارَه و تجلّی ویشنوی خدا، مظهر عشق در هندوئیسم است و همیشه غم را از میان برداشته و شادی می‌آفریند. نباید فراموش کرد که اصول اخلاقی رفتار خدایان و خدای زادگان هندو با فضائل رفتاری انسانی قابل قیاس نیست. مفهوم خیانت نیز در سنّت‌های اسطوره‌ای عاشقانه، دامنه‌ی بسیار پرپهنایی را شامل می‌شود. عشق ورزی به خدای زادگان و خدایان خیانت به وابستگان نسبی و سببی نیست. کما اینکه غیرت عشق نیز غیرت عرفانی است نه غیرت فقهی و از همین رهگذر در تصوّف اسلامی، شیطان غیرت دارد چون راضی نشد به غیر خدا سجده کند. بنابراین عشق، در نظام عرفانی ـ اسطوره‌ای احکام خاصّ به خود را دارد و نباید عشق عرفانی ـ اسطوره‌ای را با نگاه روانکاوی فرویدی و عقده‌های عشقی مندرج در این مکتب روانشناسی مورد کاوش قرار داد. بلکه باید به روش یونگی و به اوّلین سرنمون‌ها (*Archetypes*) سازنده عشق، یعنی صفات جمالی در مظهر مادرانه و صفات جلالی که مظهر آن عشق پدری است به جستجوی عشق عرفانی ـ اسطوره‌ای پرداخت.

۱ـ۳. کودک و درک پدیده عشق

برداشت کودک از مفهوم عشق چیست؟ آیا عشق را به عنوان یک تجربه عرفانی، اصولاً می‌تواند درک کند؟ اگر آنچنان که دیوید هِی می‌گوید، واقعاً نقش تجربه دینی و عرفانی بر روی روان انسان، تا آنجاست که روان شناسان در بسیاری جهات برای ایجاد تغییرات در شاکله و شخصیت انسان، مستقیما به سمت حالات عرفانی و تجربه‌های مذهبی بروند (*Harmonds,1982:152*)، پس عشق ماهیتی پیچیده از هویتی ساده است که کودک از همان بدو ورودش به دنیا آن را درک می‌کند.

نباید فراموش کرد که هر انسان بالغی، به بیان روانشانسی فرویدی، از سه قسمت نهاد(*Idea*)، خود(*Ego*) و فراخود (*SuperEgo*) تشکیل شده است. فروید جایگاه تمامی رانه‌ها و غرائز ما (خشم، جنسی، گرسنگی و تشنگی، سرپناه...) را از ابتدای تولّد تا بلوغ، نهاد می‌داند و البته که از نظر او عشق شهوانی از همان ابتدای کودکی در وابستگی به مادر و دفع در حال شکل گیری است، گرچه در سنین بالاتر تفاوت دو جنس و گرایشات جنسی شکل می‌گیرد. همین تطبیق پیدا کردن تدریجی ما با محیط اطراف ایگو یا خود ما را پدید می‌آورد. این بخش که براساس نظام شرطی سازی منطقی شکل می‌گیرد، انسجام شخصیت انسان را می‌سازد. امّا نیروی دیگری به مرور و با سرکشی و لجبازی مثبت یا منفی انسان، در برابر نظم ایگویی به وجود می‌آید که به آن سوپرایگو یا فراخود می‌گویند.(راث، ۱۳۹۸: ۱۰) این نیروی برهم زننده‌ی بازی، اگر به عنوان جنبه‌ی مثبت لحاظ شود سازنده قوّه خلاّقیت است.

> *کودکان از قصّه‌های عجیب و غریب و پرحادثه و احیاناً نامعقول بیشتر لذّت می‌برند و مثلاً برایشان عادّی است که خاله سوسکه چادر یزدی و کفش قرمزی بپوشد و از خانه بیرون بیاید که برود به همدان و شوی کند بر رمضان و نان گندم بخورد و منّت بابا نکشد. در برابر هم خواستگار وی آقا موشه باشد و این دو با یکدیگر عروسی کنند و... در صورتی که مردم بزرگ‌سال دیگر این گونه داستان‌ها را نمی‌پسندند. قهرمان داستان‌های بزرگ‌سالان باید به مردم عادّی شبیه‌تر باشد، منتهی قوی‌تر و قابل‌تر.*(محجوب، ۱۴۰۰: ۵۵)

ذهن کودکان در به‌کارگیری پدیده اَنی موی (نوستالژی بدون پیشینه) بسیار خبره است. پدیده اَنی‌موی(*anemoia*) که آن را «نوستالژی برای زمانه‌ای که هرگز آن را درک نکرده‌اید» تعریف می‌کنند(ر.ک به واژه نامه برخط فرهنگ عوامانه: *Urban Dictionary*)، در مغز انسان شبیه سازی ذهنیی را طراحی می‌کند که با رویدادهای فرضی نیز همزاد پنداری کند. چیزهایی ازقبیل رویدادهایی که ممکن بود در گذشته‌ی فرد رخ داده باشند اما نداده‌اند(توهّم)، پرسه‌زنی ذهن در فعالیت‌های روزمره‌ی

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

بی‌زمان یا فضایی و بی‌مکان(تخیّل)، احساس نیت خوانی ایده‌های سایر افراد(تصوّر) و همزاد پنداری و ادراک روایی باعث می‌شود معتقد شویم: «نوستالژی به خاطرات واقعی نیازی ندارد، گذشته‌ای خیالی نیز کفایت می‌کند.» (دوبریگارد، ۱۳۹۹: صفحه اینترنتی ؛ همچنین ن.ک: *De Brigard, 2018, The second chapter of the book: Nostalgia reimagined*) بر همین اساس کودکان با ساده سازی برداشت‌های خود از شنیدن داستان، صحبت کردن در مورد شخصیت‌های داستان، در سنین بالاتر خواندن افسانه‌ها، و بعد نوشتن در مورد تخیلاتشان، می‌توانند تحت تأثیر مفاهیم اسطوره‌ای داستان‌های عامیانه قرار بگیرند. بنابراین ادّعای دیوید هِی در مورد تأثیر دخالت تجربه عرفانی در تغییر روان انسان، به خصوص در سنین کودکی می‌تواند مورد تأیید قرار بگیرد.

نکته این است که تجربه عرفانی، لزوماً به معنای جذبه و خلسه‌ی دریافت مسائل ماورائی (*Mystic*) لحاظ نشود بلکه هر نوع محرّک عاطفی که اثرش تغییر ماندگار در روان باشد را نوعی تجربه عرفانی از جنس مکاشفه علمی بدانیم. کودک در مسیر رشد طبیعی، از تولّد چهار مرحله را پشت سر می‌گذارد. شیندن، صحبت کردن، خواندن و نوشتن. نسبت یادگیری کودکان به واسطه این چهار عنصر به ترتیب عبارت است از: ۴۵درصد به واسطه شنیدن، ۳۰درصد به واسطه صحبت کردن، ۱۶درصد به واسطه خواندن و ۹درصد به واسطه نوشتن. (*Corol,2010: Zo1o*) بنابراین این ادعا که مدارس ما به اشتباه تمام روش یادگیری را در بیست و پنج درصد رشدی کودک دنبال کرده و از ۷۵ درصد آن عملا غافلند ادّعای گزافی نیست. شنیدن قصّه‌های عاشقانه و صحبت کردن در مورد آن می‌تواند هوش بهر عاطفی، هیجانی و اجتماعی کودک را کاملاً تحت تأثیر قرار دهد. کودکان، زمانی که قصّه‌های عاشقانه می‌شنوند چه نگرشی از آن دریافت می‌کنند؟ پیشتر گفته شد که ذهن کودک، ساده ساز است. در ابتدایی ترین نوع از تحلیل عشق، کودک عشق را به لذّت کسب نیازهای اوّلیه تفسیر می‌کند. بر اساس هرم مازلو، عشق به معنای لذّت برطرف کردن نیازهای ابتدایی، به مرور تکمیل شده و تبدیل به عشق به معنای لذّت از پذیرفته شدن در اجتماع خاص می‌شود. یعنی انسان در این برهه نیاز به دوست داشتن و دوست داشته شدن دارد. اگر این معنا از حسّ عشق ورزی ارضاء نشود، ذهن انسان شروع به گفتگو با خود به صورت ملامت یا معکوس آن یعنی فرافکنی به دیگران می‌نماید.

کسانی که دچار روان پریشی گناه وجودی شده‌اند، کاملاً با لحظه‌های زندگی خود و اطرافیانشان سرگرم می‌شوند و حول محور آن زندگی می‌کنند. (درمان اگزیستانسیال، سوزان یاکوو، ۴۶) پدیده‌ای که از آن تحت عنوان نشخوار ذهنی نیز یاد می‌شود و شدیداً سلامت روان را به خطر می‌اندازد. نشخوار ذهنی دقیقاً نقطه مقابل نفی خواطر در عرفان اسلامی یا مقام خلأ در عرفان ذن بودیسم است. اگر ضمیر ناخودآگاه کودک آموخته شود که چگونه دوست داشته باشد و دوست داشته شود؛ مفهوم عشق، روان و رفتار او را غنی می‌کند. اهمّیت این پژوهش در بررسی همین نحوه تأثیر اساطیر و اسطوره واره‌های عشق در داستان‌های فولکلور کودکانه است و به بررسی چگونگی فرایند ساده سازی و ذخیره قصّه‌های عاشقانه در ناخودآگاه کودک و در نتیجه حصول سلامت روان کودک می‌پردازد. در میان انواع چهارگانه عشق، اوّلین عشقی که کودک تجربه می‌کند عشق مادرانه است که نتیجه آن درک احساس حمایت می‌باشد.

۱-۲-۳. عشق و حمایت

داستان موسی بن عمران، حتّی اگر چنان که فروید در موسی و یکتاپرستی سراسر افسانه‌پردازی قوم یهود و به تبع آن افزودنهای سایر ادیان سامی قلمداد شود، باز هم در نظام داستان پردازی عامیانه و اسطوره سازی، و در نظام تربیتی کودک، مطالب بسیاری برای فراگیری دارد. یکی از آن آموزه‌ها، عشق مادری، نحوه ابراز این عشق که گاه با روش ظاهراً متناقض و پارادوکسیکال با ظاهر دوست داشتن ابراز می‌شود و نقش حامی در فرایند چنین عشقی است.

یکی از متغیّرهای مهم در تأمین سلامت روان کودک دریافت احساس حمایت از والدین و به خصوص از مادر در سالهای اولیه زندگی است. عشق مادرانه چیزی است که اریک فروم، نام آن را عشق بارور می‌گذارد و آن را از دشوارترین دستاوردهای زندگی می‌شمارد. منظور از چنین عشقی، «عاشق شدن» نیست. عشق بارور از چهار ویژگی مهم برخوردار است: «توجه، احساس مسئولیت، احترام و شناخت.» این نوع عشق ورزیدن به دیگران یعنی مراقبت از آنان، توجه از روی علاقه‌مندی عمیق به حال و

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

وضعیت‌شان و آسان کردن رشد و کمال کسی که به او عشق می‌ورزیم. همچنین، عشق ورزیدن یعنی محترم شمردن و پذیرفتن فردیت آنها، یعنی مهر ورزیدن به آنها برای همان چیزی که هستند نه آن چیزی که ما می‌خواهیم یا تصوّر می‌کنیم باشند. برای محترم شمردن آنها، باید آنها را درست و کامل شناخت و به طور عینی دانست که چیستند و کیستند. اکنون می‌توان فهمید چرا یافتن عشق بارور دشوار است. عشق بیش از آن که شور و هیجان باشد، فعالیت است. عشق بارور به عشق جسمانی محدود نمی‌شود، بلکه می‌تواند عشق برادرانه (عشق به همه انسان‌ها) یا عشق مادرانه (عشق مادر به کودک) نیز باشد. (شولتس، ۱۳۸۵: ۷۳) در این نوع عشق، عنصر حمایت، سازنده و قوام دهنده شاکله کودک است.

بر اساس آیه‌ی «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى شاكِلَتِهِ» (اسراء: ۸۴) آنچه رفتارهای انسان بالغ را می‌سازد شاکله و نحوه‌ی شکل‌گیری روحیات او در دوران کودکی است. این شاکله، علاوه بر آنکه از طریق ژنتیک انتقال می‌یابد و این مسأله مورد تأیید اسلام هم هست که «الخال احد الضجیعین»(کلینی، ج۵: ۳۳۲) بدین معنا که فامیل مادری نیز نقش ژنتیک دارند، افزون بر جنبه‌ی ژنتیکی، عشق مادرانه اثر وضعی خویش را حتّی در دوران نوزادی کودک خواهد گذاشت. «اگر مادری می‌خواهد چیزهایی را که فرزندش در تمام طول زندگی نیاز خواهد داشت به او بدهد، بسیار مهم است که در طول دوره نوزادی فرزند از او جدا نشود زیرا هورمون‌هایی که غریزه مادری او را تقویت و تغذیه می‌کنند، بلافاصله پس از زایمان آزاد می‌شوند و در روزها و هفته های بعدی با آشنایی بیشتر مادر و نوزاد به ترشح ادامه می‌دهند. وقتی مادر و نوزاد از هم جدا می‌شوند (امری که تا زمان‌های نه چندان دور در بخش زایمان بیمارستان‌ها، قانونی عادی بود و حتی امروزه نیز در بیشتر موارد به خاطر جهالت و سهولت اتفاق می‌افتد)، یک فرصت استثنایی برای نزدیکی مادر و فرزند از دست می‌رود.» (میلر، ۱۴۰۰: ۳۷)

در قرآن کریم، عشق مادری حضرت موسی به عنوان یک نمونه عالی از مسأله «عشق بارور» و اثر «حمایتی» آن بیان شده است. عشق بارور گاه می‌طلبد که عاشق، کاری به ظاهر سختگیرانه برای حفظ و مراقبت معشوق خویش انجام دهد. «پس خلافست میان علما که او را، هم در آن حال در تابوت کردند و به دریا افکندند یا نه. قومی گفتند که او را در بستانی پنهان کرد و چهار ماه او را شیر می‌داد، به روز یک بار و شب یک بار، آن گه او را به دریا افکند. قومی گفتند. هم روز ولادت از وی بترسید از قهر فرعون، و ربّ العزّة در دل وی افکند که او را در تابوت کند و به دریا افکند» (میبدی، ۱۳۷۱، ج۶: ۱۲۲)

عشق مادری یوکابد، مادر موسی حتّی در مقابل وحی الهی نیز او را به تلاطم واداشت و نکته این است که خدای متعال گرچه این مسأله را در مورد عشق پدری نوح نسبت به پسرش که مشرک بود و سوار کشتی نشد، نمی‌پذیرد و به نوح موعظه می‌کند که درخواست جاهلانه نجات فرزند رشیدی که نخواسته حقّ را بپذیرد از او نکند(هود:۴۶)؛ در مورد مادر موسی، علی رغم آنکه با شنیدن صدای وحی این مسأله را دریافته بود که خدا، موسی را به او بازمی‌گرداند امّا وقتی پس از جدا شدن از فرزند غیررشید خویش دچار تلاطم روحی می‌شود، او را بازخواست نمی‌کند که چرا طمأنینه نسبت به وحی الهی ندارد بلکه با عنایت غیبی خویش دوباره قلب او را محکم می‌کند.(قصص: ۱۰) از همین رهگذر است که محاسبی از عارفان متقدّم، معتقد است معنی آیه «وَ أَصْبَحَ فُؤادُ أُمِّ مُوسى فارِغاً» (قصص: ۱۰) این است که دل مادر موسی از همه چیز خالی بود غیر از یاد فرزندش موسی. (محاسبی، ۱۴۲۰: ۱۹۵)

این مسأله در علم روانشناسی رشد ثابت شده است که میزان محبّت نامشروط در سنین کمتر لازم است و البته که این مسأله به معنای تفاوت بین فرزندان هم نیست. برخی از فقهاء با بررسی حدیث کساء از نوع جواب سلام حضرت زهرا به امام حسین، که فرزند کوچکش را با سه عنوان مورد تفقّد مادرانه قرار می‌دهد و در مقابل فرزند بزرگتر امام حسن که مادر او را با دو عبارت مهرورزانه می‌نوازد، این نکته فقهی را استنباط کرده‌اند که مستحب است توجّه کلامی به فرزند کوچکتر بیشتر از فرزند بزرگتر باشد.(حسینی شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۲۲)

نخستین شرط پیدایش شخصیت سالم، دریافت توجه مثبت نامشروط در دوره شیرخوارگی است. شخصیت سالم زمانی ایجاد می‌شود که مادر بدون توجه به چگونگی رفتار کودک به او عشق و محبت نشان دهد. کودک این عشق و محبت را که به رایگان نثارش می‌شود یا گرایش و شیوه نشان دادن آن را به یک رشته هنجارها و معیارهای درونی شده تبدیل می‌کند، همان گونه که

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

کودک شیرخوار توجه مثبت مشروط مادر را درونی و از آن خود می‌سازد. معنای توجه مثبت نامشروط این نیست که کودک آزاد است هرچه دلش می‌خواهد بکند و بازداشتن و اندرز دادن در کار نباشد. اگر معنایش این بود، مادر از ترس آنکه مبادا توجه مثبت خود را مشروط سازد، نباید کودکش را از خطر دور می‌کرد و فرضا از بخاری داغ دور می‌ساخت. به اعتقاد راجرز، مادر می‌تواند رفتارهای خاصی را مورد تایید قرار ندهد، بدون آنکه برای دریافت عشق و محبت قید و شرط بگذارد. در این حالت، فضایی پیدا می‌شود که کودک ناپسند بودن بعضی از رفتارها را می‌پذیرد، بدون آنکه وادار شود از انجام دادن آنها احساس گناه و حقارت کند. شیوه ارائه و روش بیان آن است. کودکانی که با احساس توجه مثبت نامشروط پرورش می‌یابند، در هر شرایطی خود را ارزشمند می‌دانند. و اگر این ارزشمندی به هیچ رو مشروط نباشد، نیازی برای رفتار تدافعی نمی‌یابند. (شولتس، ۱۳۸۵: ۱۱۲)

مادر موسی در ارائه «عشق بارور» به سبب جبر تاریخ و جغرافیا مجبور به کارهایی می‌شود که مخالف با نیازهای اوّلیه مهر، عطوفت و حمایت طلبی یک کودک است. «عجب کاری است، مادر بچّه خویش را از آب و آتش نگاه دارد و مادر موسی به وحی ما، که «وَ أَوْحَيْنا إِلى أُمِّ مُوسى»، موسی را گاه در آب پرورد و گاه در آتش.» (سمعانی، ۱۳۸۴: ۴۵۵)

اینکه مادری بچه شیرخواره را از خود جدا کند و در محیطی غیر از خانه خویش و بدون معرفی خود به عنوان مادر واقعی، و در مقام دایه بزرگ کند، می‌تواند بهای سنگینی برای سلامت روان کودک باشد امّا همچنان که اریکسون معتقد بود که هیچ مادری به طور کامل با نیازهای بچه هماهنگ نیست، باید دانست که عشق مادر در قالب‌های مختلف قابل انتقال است و البته که عوامل متعدّدی بر تأثیر عشق مادری می‌گذارند: احساس خوشحالی مادر، احساس امنیت داشتن از محیط اطراف و منتقل کردن این حسّ به خردسال، رسیدگی مادر به خود به این معنا که به جای مادر کافی بودن، مادر شاد باشد تا بتواند این هاله شادی را به کودک خود هم منتقل کند؛ پاره‌ای از این متغیرها هستند. در صورتی که مادر دلسوزانه و با محبت به بچه خود رسیدگی کند، تعارض روان‌شناختی سال اول (حسّ اعتماد به دنیا در برابر بی‌اعتمادی بنیادی) به صورت مثبت حل می‌شود. بنابراین ارتباط عاطفی اصیل، بدون دروغ، بدون دغدغه‌های غیرواقعی، بدون احساس گناه، بدون سرزنش، بدون ترس، بدون فرافکنی. ارتباطی است که در حالت ایده‌آل، باید در مراحل اولیه زندگی بین مادر و فرزند وجود داشته باشد. (میلر، ۱۴۰۰: ۲۰۱) بچه‌ای که اعتماد می‌کند انتظار دارد دنیا خوب و خشنودکننده باشد و لذا ارتباط مؤثّری شکل خواهد داد و این از نتایج عشق بارور است. بچه‌ای که اعتماد ندارد نمی‌تواند روی مهربانی و محبت دیگران حساب کند، بنابراین با کناره‌گیری از دیگران و شرایط پیرامون خود، از خویشتن محافظت می‌کند. (برک، ۱۴۰۱، ج۱: ۱۶۷)

همراهی مادر موسی با موسی بن عمران ولو به صورت ناشناس و به عنوان دایه او در قصر فرعون اثر وضعی خود را در کاهش استرس کودک خردسال داشته است. به همین سبب است که عارفان گفته‌اند خدا خواست که تکمیل تربیت و رشد این کودک به دست مادرش باشد؛ تا رحمت و منّتی بر هم مادر و هم فرزند کرده باشد، گرچه مادر این را می‌فهمد و کودک نمی‌فهمد «فأراد تکمیل تربیته و انتشائه علیه السّلام علی یدیها رحمهً و امتنانا بهما جمیعا، من حیث تشعر أمّه و لا یشعر هو» (جندی، ۱۴۲۳: ۶۷۵) نکته این است که ارتباط روانشناسانه موسی در شناخت پستان مادر و نگرفتن سایر پستان‌ها می‌تواند خود دلیلی بر اولویت درک عشق مادری به گرسنگی طفل باشد. بدان معنا که گرچه به تصریح قرآن خدای متعال کاری کرده بود که موسی سایر پستان دایگان را پس بزند، امّا دلیلی ندارد این مسأله لزوماً به طریق اعجاز و کرامت باشد بلکه می‌تواند یک واقعیت و فکت روانشناسانه بوده باشد: «آن گه دایه‌ای را طلب کردند که او را شیر دهد هر چند که زنان آمدند و پستان بر وی عرض کردند شیر نگرفت و مادر موسی آن ساعت با مریم خواهر موسی میگوید قصیه بر خیز و بر پی برادر برو و دانشی بکن که خود زنده است یا مرده، خواهر بیامد تا بداند. اینست که ربّ العالمین گفت: «إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلى مَنْ يَكْفُلُهُ». . . خواهر بیامد دید که دایه طلب می‌کنند، گفت من شما را نشان دهم بکسی که او را دایگی کند و شیر دهد، زنی است که او را فرزند کشته‌اند و اگر او را بدایگی خوانید بیاید، آسیه گفت بیار او را تا دایکی این پسر من بکند، اگر شیر وی بگیرد با وی نیکیها کنم، مریم رفت و و مادر را بیاورد، موسی چون بوی مادر شنید بجست و پستان وی در دهن گرفت و و بمزید، اینست که اللّه تعالی گفت:

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

«فَرَجَعْناکَ إِلی أُمِّکَ» ای موسی ترا وا مادر دادیم چنان که با وی وعده کرده بودیم انّا رادوه الیک قوله: «کَیْ تَقَرَّ عَیْنُها وَ لا تَحْزَنَ» این بآن کردیم تا چشم وی روشن باشد ببقاء و لقاء تو و اندوهگن نباشد بفراق تو.» (میبدی، ۱۳۷۱، ج۶: ۱۱۶)

این دلبستگی فرزند به مادر یک احساس عاشقانه فعّال است که همه ما با افراد خاصی در زندگی خود داریم و باعث می‌شود وقتی که با آنها مراوده داریم، لذت ببریم و در مواقع استرس از نزدیکی آنها احساس آرامش کنیم. فروید اولین کسی بود که اظهار داشت پیوند عاطفی کودک با مادر مبنای تمام روابط بعدی است. پژوهش‌های جدید نشان می‌دهد که رشد کودک صرفاً تحت تاثیر تجربیات دلبستگی اولیه قرار ندارد، بلکه تداوم رابطه عشق مادرانه نیز بر آن تاثیر دارد. صحبت با مادر و سپس با سایر اعضاء خانواده، در مراحل رشد متغیّری فعّال در تعیین کنندگی رشد عاطفی و هوش هیجانی سالهای بعد کودک است. یکی از دلایل پرحرفی کودکان این است که مغز آنها توانایی این را ندارد که در سکوت با خودش حرف بزند و با دیدگاهی مثبت کودک هنوز دچار فرایند نشخوار ذهنی نشده است. همه ما هر لحظه با خود گفتگوهای درونی داریم، اما کودکان همین گفتگو را با صدای بلند با خود، والدین و در مرحله‌ی اوّل مادر و سپس با سایر افراد و حتّی دوستان خیالی خویش دارند. برخلاف تفکر جان لاک یا تصور ویلیام جمیز کودک یک پذیرنده و خزانه‌کننده نیست، که همواره یک سازنده است. کودک فعال است و از آغاز تولد در صحنه جدید زندگی تغییرات و دگرگونی‌هایی در خود به وجود می‌آورد تا سازش خود را با محیط تامین کند.(منصور، ۱۳۹۵: ۱۴۳)

حمایت‌طلبی کودک از عشق مادری در حدّی است که به لحن صدای او حساس بوده و هنگامی که مادر با کودک صحبت می‌کند لحن صدای او برای کودک نشانگر احساس طعنه‌آمیزی، عصبانیت، ملایمت یا دلگرم‌کنندگی است. در تفاسیر ذیل آیه‌ی «وَ لِتُصْنَعَ عَلی عَیْنِی» (طه: ۳۹) یعنی ای موسی تمام ماجرای تو را رقم زدم تا در تحت توجّه من ساخته شوی، عبارت صُنع و ساخته شدن کودک به معنای این گرفته شده است که رسیدگی برای رشد او به بهترین وجه مادّی و معنوی شد: «یقال صنع الصبی اذا احسن غذائه» (میبدی، ۱۳۷۱، ج۶: ۱۲۳) نباید فراموش کرد اثر این «عشق بارور مادرانه»، پیامبری به نام موسی شد که خدا در قرآن می‌گوید من تو را برای خودم ساخته ام: «وَ اصْطَنَعْتُکَ لِنَفْسی» (طه: ۴۱) به قول عارف عاشق مسلک، روزبهان بقلی: «آنکه شیر اُنس ننوشد؛ آن کس که از دوری و مخالفت با او یا حتّی کناره‌گیری از او شیر نوشد، شایسته‌ی خوان قُرب الهی نباشد؛ نمی‌بینی که موسای کلیم الله، از آن رو که در تدبیر خاصّ اوست که هم کلام با خدا باشد، شیرهای اغیار بر او حرام گردید و نساخت.»

لا یصلح لبساط القربة من لم یکن مرضعا برضاعة الأنس، فمن کان رضیع مخالفة، أو رضیع وحشة، فإنه لا یصلح لبساط القربة، ألا تری الکلیم لما کان فیه تدبیر الخصوصیة بالکلام کیف حرم علیه المراضع (بقلی شیرازی، ۲۰۰۸، ج۳: ۸۰)

«عشق بارور مادرانه» به سبب ایجاد حمایت معنوی و حتّی تأمین رضایت بدنی کودک، باعث سلامت روان او می‌گردد. در نگاه عرفانی این عشق حاصل اسماء جمالیه و مهرورزانه الهی و نماد آن مادر است. امّا نوع دیگری از عشق نیز در آموزه‌های قرآن وجود دارد که محصول اسماء جلالیه و ابهّت و بهاء الهی است و نماد آن پدر است. نتیجه این عشق ایجاد حسّ دلتنگی و انتظار کشیدن برای بازیافتن معشوق و محبوب، در مقامی اکمل از قبل و به صورتی رشد یافته است. ماجرایی که در داستان عشق پدرانه یعقوب و یوسف شکل می‌گیرد.

۲-۲-۳. عشق و قدرت کنترل

در نگاه عارفان، عشق در کارکرد جلالیه خویش نوعی جدّیت برای رسیدن به یک محصول را در خود دارد. عشق یک فرایند تخلیه بار روانی نیست بلکه یک سیستم طراحی شده برای رشد عاشق و معشوق است. یعنی عاشق لزوماً معشوق خود را نازپرورده نمی‌داند و نمی‌پروراند. به قول حافظ:

ناز پرورد تنعم نبرد راه به دوست عاشقی شیوه رندان بلاکش باشد

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

(حافظ شیرازی، ۱۳۸۵،غزل ۱۵۹)

امّا نوع برخورد قهرآمیز عاشقانه نباید به گونه‌ای باشد که کودک خویش را مسؤول پدیدارهایی بداند که در تحقّق آن‌ها هیچ نقشی ندارد. در قصّه قرآنی حضرت یوسف، تأمین امنیت روانی یوسف از ناحیه پدر مبنی بر اینکه در حسادت برادران تو هیچ تقصیر یا قصوری نداری و لذا به سبب تو نیست که این اتّفاقات رقم خورده است، باعث شد که یوسف در مقابل آن همه فشار جسمی و روحی در موقعیت‌های مختلف قدرت تحلیل و کنترل‌گری خویش را از دست نداده و بتواند با امنیت روان تصمیم بگیرد و حتّی در بزرگسالی به جایی از محاسبه‌گری و کنترل و علم برسد که بتواند ادّعا کند «اجْعَلْنِی عَلَی خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفِیظٌ عَلِیمٌ» (یوسف: ۵۵) مرا بر رسیدگی به دارایی این سرزمین بگمارید که من هم دارای قدرت کنترل هستم و هم تسلّط علمی دارم. لذا از اصول مهم در ایجاد امنیت و سلامت روان کودکان این است که کودک دچار انگاره خود مقصّر پنداری نشوند. گزاره‌هایی که کودک را در مقابل کسی که دوستش دارد و نیاز به دوست داشته شدن از سوی او دارد، دچار خودخوری کند، بزرگترین سوء استفاده از سیستم عشق برای کنترل رفتار کودک است. در چنین حالتی گرچه کودک رفتار مطلوب بروز می‌دهد امّا از درون و در ذهن و ضمیرناخودآگاه از هم می‌پاشد و سلامت روانش کاملاً به خطر می‌افتد. گزاره‌هایی مثل اینکه با این کارهایت انتظار داری دوستت داشته باشم، به خاطر این رفتارت دیگر مامان/ بابای تو نیستم، منم می‌روم تا تنها بشوی، اگر شیطنت کنی بابا / مامان مریض می‌شود یا به خاطر شلوغی‌ها و درس نخواندن‌های تو بود که مامانت / بابایت مریض شد؛ این موارد باعث اختلال استرس و ایجاد ترس در کودکان می‌شود. شاید کودکان نتوانند این ترس را به شکل واضح بروز دهند امّا آن را به شکل‌های مختلفی همچون ناخن جویدن، لکنت زبان، شب ادراری، کم رویی و کم حرف شدن کاهش تمرکز و خشونت نشان می‌دهند.

در مورد حضرت یوسف امّا، نحوه عشق ورزی عاقلانه و خردمندانه یعقوب، که مظهر عشق ورزی جلالی است، باعث شد که یوسف دچار بحران موقعیت نشود. نباید فراموش کرد که بیشترین سنّی که برای یوسف در هنگام جدا شدن از یعقوب گفته‌اند هفده سال بوده است و یک نوجوان هفده ساله، اگر سلامت روان او تأمین نشده باشد کنترل گری بر مصیبت ندارد. «هرشخصی که درگیر فرایند مصیبت شود، از لحاظ روانی در وضع ناراحت کننده‌ای قرار می‌گیرد. او در آن واحد مضطرب و بی‌قرار است، مایل نیست کاری انجام دهد یا به صورت ماشینی، حرکات بی‌معنا انجام می‌دهد؛ نسبت به اطرافیان خود شدیداً خشم دارد. این خشم ناشی از انتقال و فرافکنی احساس‌های دردناک است؛ زیرا موقعیت غیرقابل تحمّل بوده و هیچ چیز نمی‌تواند او را تسکین دهد.» (میشارا و رایدل، ۱۳۹۴: ۲۴۲) امّا در خصوص یوسف، این فرافکنی نه تنها وجود ندارد بلکه به جای آن قدرت کنترل در موقعیت و آن و مهارت خویشتن‌داری کاملاً مشهود است.

ریچارد تمپلار در میان صد قانون تربیت فرزند، دو قانون را به عنوان قوانین شماره هفده و هجده پشت سرهم می‌آورد. نخست آنکه در کار تربیت فرزندتان ریسک‌های حساب شده بکنید. به عبارتی نمی‌توانید همیشه روی بدترین اتّفاقی که ممکن است رخ دهد حساب کنید. گرچه حقّ دارید گاهی در برابر مواردی که ریسک آن زیاد است جواب نه به فرزندتان بدهید، و البته که در مواردی که با محاسبه ریسک، اجازه می‌دهید فرزندتان چیزی جدید را تجربه کند، باز هم باید قانون هجدهم را به خاطر داشته باشید: نگرانی‌هایتان را نزد خود نگه دارید. اگر قرار است فرزندان‌تان ریسک کنند، چاره‌ای ندارید جز آنکه نگران شوید. وقتی از درخت بالا می‌روند نگران می‌شوید، وقتی رانندگی کردن را می‌آموزند نگران می‌شوید، وقتی بدون شما در تعطیلات به سفر می‌روند نگران می‌شوید، در واقع، حتّی اگر هرگز تن به ریسک ندهید، باز هم نگران می‌شوید. . . امّا آنچه باید به خاطر داشته باشید این است که شما تنها کسی نیستید که نگران می‌شوید. بچه‌های شما هم نگران می‌شوند. . . وظیفه شما این است که به آنها اطمینان خاطر بدهید. به آن‌ها اعتماد به نفس بدهید که حرکت کنند و به جلو بروند. بگذارید احساس کنند که همه چیز به خیر و خوشی تمام می‌شود. در حالی که بی‌قراری و تشویش همه وجودتان را در برگرفته است، باید تبسّم کنید و وانمود کنید که همه چیز عالی است. (تمپلار، ۱۳۹۰: ۶۱-۵۸)

حال به بررسی این نحوه از عشق ورزی خردمندانه و پدرانه حضرت یعقوب و بیان اثرات آن در روحیه حضرت یوسف بر اساس قصّه قرآنی یوسف و یعقوب بپردازیم. نخست اینکه ناخودآگاه یوسف، این نگرانی درونی را برای او نمایان می‌کند و در

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

خواب که محلّ ظهور ضمیرناخودآگاه هر انسان و به قول عارفان «عالَم خیال متّصل»(ابن عربی، بی‌تا، ج۲: ۳۱۱) است و چونان که ابن عربی می‌گوید در این عالَم خیال است که جسم‌هایی دیده می‌شود که مظاهر مسائلی روحانی هستند: «عالم الاجساد التی تظهر فیها الروحانیات»(ابن عربی، بی‌تا، ج۲: ۳۰۹)؛ برای یوسف این نگرانی نمودار می‌شود امّا عجیب این است که آنقدر عشق ورزی جلالی یعقوب در کنترل نگرانی پدرانه خود، قوی بوده است که خواب یوسف متوجّه نکته زیبای پایانی اتّفاق‌های زندگی او، یعنی سجده خورشید و ماه و دوازده ستاره در مقابل او می‌گردد. مسأله دوم این است که یعقوب اظهار نگرانی خویش را در حضور یوسف به سایر برادران روا نمی‌دارد و ریسک رفتن یوسف با برادران را علی‌رغم آنکه حدس قوی می‌زند که اگر در علم غیب خدا و بدائی که خدای متعال بعدها ظاهر خواهد نمود، چیز دیگری نباشد که یعقوب از آن بی اطّلاع بوده، پس باید این گردش یوسف با برادران، آغاز تمام مصیبت‌های یوسف و یعقوب باشد؛ امّا نمی‌گذارد استرس و اضطراب او، نگرانی یوسف را وارد فاز و مراحل بالاتری بکند. قرآن صریحاً یعقوب را به داشتن این صفت ستایش می‌کند که اوّلاً «کظیم»(یوسف: ۸۴) بود و نگرانی خویش را به دیگران سرایت نمی‌داد. اشکش را فرومی‌خورد تا باعث به هم ریختگی سایر فرزندان نشود؛ گرچه تفاسیر صوفیانه به جهت مخالفت با هر نوع لذّت طلبی نفس، معتقدند چون گریه باعث نوعی تخلیه بار روانی می‌شود و یعقوب نمی‌خواست حتّی این لذّت را به نفس خویش روادارد، گریه را فروخورد و در درون خویش محزون و غمگین زیست.

فی قوله «وَ ابْیَضَّتْ عَیْناهُ مِنَ الْحُزْنِ» قال: ان یعقوب، علیه السلام، أراد ان یبکی علی یوسف فتغرغرت عیناه. فأراد ان یرسلهما ، فوجد لذة البکاء، فکظمها و ردّها فی عینیه فابیضّتا. (سلمی، ۱۳۶۹، ج۱: ۶۶)

در توضیح این مطلب باید گفت سه‌گانه‌ی «نگرانی، اضطراب و استرس» از نظر روانشناسی دارای این شرح است که نگرانی باعث ایجاد حرکت در فرد می‌شود؛ فرد برای رفع نگرانی خویش از دیگران راهنمایی می‌طلبد و در نهایت در مواجهه با چالش‌های مسیر قدرت کنترل و تحلیل‌گری موقعیت و پیدا کردن بهترین پاسخ را دارد. ما بررسی آیات قصّه یوسف، متوجّه می‌شویم که یوسف، اهل حرکت و ریسک هست، از پدر راهنمایی می‌خواهد و خوابش را برای او نقل می‌کند و در نهایت در مقابل تمام چالش‌هایی که از خیانت برادران، قرارگرفتن در چاه، اسیر کاروانیان شدن، به بردگی رفتن و در مسیر هوس زنان مصر واقع شدن و به زندان افتادن که برایش پیش می‌آید قدرت تحلیل خویش را از دست نمی‌دهد. امّا شخص مضطرب، حرکت برای انجام فعل دارد ولی صحبت او با دیگران نه برای راهنمایی خواهی که برای گرفتن تأیید کار ناصحیح خویش از آنهاست. این اتّفاق را در مورد برادران یوسف به وضوح می‌توان مشاهده کرد. سومین مسأله اینکه انسان مضطرب، قدرت تحلیل ندارد بلکه به جای بررسی موقعیت و پیدا کردن راه حل، دچار توجیه‌گری می‌شود. در مرتبه سوم، استرس جایگاهی است که فرد اصلا قدرت حرکت خویش را از دست می‌دهد، یا گفتگویی با دیگران ندارد یا اگر با کسی صحبت می‌کند از باب فرافکنی موقعیت خویش بر دیگری و مقصّر دانستن هر کسی غیر از خودش است. توصیفات تفاسیر عرفانی از زلیخا، کاملاً نشان‌دهند استرس و به قول مفسّران، «غایت اضطراب» است:

گویند چون نظر زلیخا در خواب بر جمال این حوری پیکر افتاد چنان خاطرش به وی متعلّق گشت که چون از خواب بیدار شد و از مستی هشیار گشت، از مرادات و مهویات خود بر کران شد و با عشق و جنون هم‌عنان گشت. . . گویند صعوبت این امر در ذات زلیخا به مرتبه تصرّف کرده بود که چون دیوانگان جامه بر تن می‌درید و هر کرا می‌دید از وی چون پری می‌رمید و لیکن اظهار این مصلحت نمی‌دید و سر در گریبان صبوری می‌کشید. . .(فراهی هروی، ۱۳۸۴: ۳۰۳) *روایتی آن است که زلیخا از غایت اضطراب به قصد تسکین التهاب و آتش عشق به صحرا بیرون رفته بود اتفاقا آن روز روز عرض یوسف بود. . . دامن هودج برانداخت، چون نظرش یوسف افتاد بشناخت.*(همان: ۳۱۱)

در این مرحله، انسان دچار شدیدترین نوع از بین رفتن سلامت روان است به گونه‌ای که به جای تحلیلگری یا حتّی توجیه، به ملامتگری خویش (افسردگی غم) یا ملامتگری دیگران (افسردگی خشم) مشغول می‌شود. در این مرتبه حتماً باید با یک

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

روان‌درمانگر و تراپیست مشورت کرد. در داستان حضرت یوسف، زلیخا در مرحله استرس فرومی‌رود یعنی هیچ فعّالیت و اَکت عاقلانه‌ای برای رسیدن به مقصودش انجام نمی‌دهد بلکه حرکت او تخریب‌گرانه است مثلاً با تخریب خویش در منظر زنان مصر یا همسرش و یا تخریب یوسف با توطئه چینی و انداختن او به زندان، از طریق اَکت معکوس، می‌خواهد محبّت خویش را ثابت کند. تعبیر قرآن از این محبّت بی حرکت یا با حرکت‌های تخریب‌گرانه اینگونه است: «قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا»(یوسف: ۳۰)؛ شعف اوج محبّت است که صوفیان از آن به عشق یاد می‌کنند امّا چنانکه عشق به حدّی از دلتنگی برسد که عاشق از انجام هر حرکت عاقلانه و خردورزانه‌ای عاجز شود، و اصطلاحاً برای معشوق خویش دل بترکاند، به این مرحله «شغف» می‌گویند. شغف، غلاف و روی پوش دل است و وقتی که دل انسان از عشق به چنان تپشی افتد که نداند چه کند، چنان که برای زلخیا شد، شغف او را از شدّت عشق، بیچاره می‌کند. (قرشی، ۱۳۷۱، ج۴: ۴۸). فرد دچار استرس، گاه با خشم (یوسف: ۳۲) و گاهی نیز با ملامت خویش (یوسف: ۵۱) به دنبال حلّ بحران است. این در حالی است که به نظر آلفرد آدلر (۱۹۳۵)، سه مسأله بسیار مهم در زندگی بزرگسالان وجود دارد: مسائل مربوط به رفتار بادیگران، مسائل مربوط به اشتغال و مسائل مربوط به عشق؛ شیوه‌ی رویارویی فرد با این مسائل و متفرّعات آن‌ها، مبیّن پاسخ او به مسائل زندگی است. به همین ترتیب اریکسون (۱۹۶۸) از قول فروید نقل می‌کند که «آدم عادی» باید بتواند دو کار را درست انجام دهد: دوست داشتن و کار کردن».(اسپیلکا، ۱۳۹۰: ۲۳۴) بر همین قیاس، می‌توان عدم سلامت روان و وجود استرس ناشی از پاسخ نامناسب به گره ذهنی عشق را در وجود زلیخا جستجو کرد.

برداشت سوم در خصوص نوع عشق ورزی جلالی و خردمندانه یعقوب که باعث تأمین سلامت روان یوسف می‌شود، از این مسأله ناشی می‌شود که عشق جلالی جایگاه گفتگو و دیالوگ است نه جایگاه عشق ورزی یک طرفه. «به بیان واضح‌تر برای دیدن واقعیت خودم، نیاز به یک «تو» دارم. نه فقط یک شیء، نه فقط شیء دیگر، یک غیر «من»؛ بلکه «من» دیگری که بر اختیار، یاری، خیر و فهم توانا است، در مباحثه به یک دوست صمیمی تبدیل می‌شود، اعتماد را می‌پذیرد و اعتماد را نشان می‌دهد.» (کونگ، ۱۳۹۱: ۶۰) این قسمت از عشق ورزی جلالی که نماد آن پدر خردورز است، در بطون خویش عشق ورزی جمالی را نیز نهفته دارد. به تعبیر عارفان، اصولاً عشق و لطف چیزی جز خیر رساندن آن هم به صورتی نامحسوس نیست، به گونه‌ای که جز اهل بصیرت متوجّه خیر بودنِ یک واقعه به ظاهر سختگیرانه نمی‌شوند. لطف ورزیدن زیبا و جمالی آن نوع عشق ورزی است که ظاهرش سختگیرانه است امّا باطنش نعمت محض است، باطنش زیبایی و جمال مطلق است و ظاهر آن جلال و ابهّت؛ و از همین رهگذر است که عارف بالله همیشه و در همه‌ی احوال چه در خوشی و چه به ظاهر در ناخوشی‌ها، خویش را غرقه لطف و عشق الهی می‌بیند و از همین روست که این نوع عشق ورزی جلالی، سلامت روان کودک را به دنبال دارد:

اللطف هو جلب الخیر جلبا لطیفا لا یعرفه إلا أهل البصائر، فاللطف الجمیل هو الذی یکون باطنه نعمهٔ و ظاهره نقمهٔ، باطنه جمال و ظاهره جلال، فالعارف باللّه یری نفسه مغمورا فی اللطف فی کل حال (حسنی، ۲۰۰۵: ۵۵۹)

این گفتگوی عاشقانه در روان درمانگری اگزیستانسیال، به عنوان صمیمیت و همدلی توصیف می‌شود. یک رابطه که فراسوی ارتباط است. به قول مارتین بوبر(۲۰۱۳)، ما نمی‌توانیم کیفیت رابطه را تعیین کنیم، بلکه در یک رابطه فقط می‌توانیم در دسترس باشیم. (یاکوو و ویکسل، ۱۳۹۶: ۱۷۳) اگر صرفاً برای شنیدن صحبت کودکمان با تمام وجود در اختیار او باشیم، کیفیت رابطه را که راز و کلید سلامت روان کودک است، در عشقی که به واسطه توجّه کامل به او ابراز می‌کنیم خواهیم دید. چنین است که گفته‌اند خدا به واسطه عشق انسانی و عشق الهی نهفته در این داستان قرآنی، آن را «احسن القصص» (یوسف: ۳) نامیده است، به سبب عشق ولو از نوع بشری می‌توان به حقیقت عشق راه یافت. این قصّه از آن جهت نیکوترین قصّه قرآن گردید که ابتدا مراتب عشق انسانی را در وجود ارواح عاشق برشمرد و اینکه چگونه این عشق بشری، به منتهای عشق الهی پرواز می‌کند و از آن اوج عشق الوهی و شهود عشق ورزانه خدا در گفت و گوی روز ازل سر برمی‌آورد. اینگونه خدا می‌خواهد بگوید که قصّه عاشق و معشوق، بهترین قصّه‌ها و مثال‌ها و اندرزهاست؛ پر از ذوق و چشیدن، پر از شوق رسیدن و دلتنگی فراق و لذّت وصال، پر از

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]
[DOI: 10.22034/16.2.14]

گرفتاری و رنج دوست داشتنی و تمام شأن و منزلت یوسف شأن و منزلت عشق است؛ پدرش یعقوب، عاشق او بود و هر آن کس که او را می‌دید هم عاشقش می‌شد، زیرا رخسار یوسف تجلّی‌گاه جمال خداوند بود و او آینه خدای نما در میان بندگان در سرزمین‌ها گردید:

فإنّ بالعشق بلغوا إلی العشق، و حسن القصة بیان عشق الإنسانی فی مراتب الأرواح العاشقة، و طیرانها من هذه المقامة إلی عشق الألوهیة، و مشاهدة الأزلیة. بیّن تعالی أن قصة العاشق و المعشوق أحسن القصص لما فیها من الأمثال و العبر، و الذوق و الشوق، و الفراق و الوصال، و البلاء و العناء، و شأن یوسف علیه السلام کله عشق به أبوه، و هکذا کل من رآه؛ لأن حسن جمال القدیم ألبس وجهه، و کان مرآة اللّه فی بلاد اللّه تجلّی الحق منها للعباد (بقلی شیرازی، ۲۰۰۸، ج۲: ۱۴۶)

۴. نتیجه‌گیری

عرفان اسلامی آفرینش را ظهور اسماء جمالی (اسماء دالّ بر مهر و زیبایی و لطف) و جلالی (اسماء دالّ بر ابهّت و عظمت و تسلّط) می‌داند. این مهم نه فقط در عرفان نظری که در عرفان عملی نیز در میان عارفان و صوفیان مورد توجّه بوده است. عارفان برخی افراد را مربوب اسماء جمالیه الهی می‌دانند و ربّ بعضی افراد دیگر را اسماء جلالیه می‌پندارند. تعادل اسماء جمال و جلال، یک انسان را به مرتبه‌ی انسان کامل مقیّد (انسان کامل در مرتبه و حدّ انسانی خود) می‌رساند. چنین انسان کاملی، خالی از بحران‌ها و عوامل به خطراندازنده‌ی سلامت روان خواهد بود. در این پژوهش با توضیح مفهوم عرفانی و اسطوره‌ای عشق در سنّت‌های فولوکور و داستان‌های عامیانه اقوام مختلف، به بررسی مفهوم عشق در عرفان اسلامی پرداخته شد. آنگاه با بررسی دو داستان قرآنی یعنی قصّه عشق مادر موسی به او و حسّ حمایت‌گری مادرانه به عنوان مظهر عشق جمالی و قصّه عشق یعقوب به یوسف و ایجاد قدرت تسلّط به موقعیت و در دست گرفتن کنترل امور به عنوان ثمره‌ی عشق جلالی و با مظهر پدرانه، به تأثیرات مثبت این دو نوع عشق در سلامت روان کودک پرداخته شد. از بررسی مفهوم عشق عرفانی در میان آیات قرآن این نتیجه حاصل می‌شود که عشق بر خلاف ارضاء امیالی مثل گرسنگی، تشنگی و حتّی میل جنسی، فاقد هدف فیزیولوژیک حتّی رهایی از تنش با ارضاء ناگهانی است؛ بلکه عشق یک پاسخ به کهن الگوی هستیا و در راستای حلّ حیرت کودکانه در بدو ورود به این دنیاست. اگر این پاسخ، به صورت جمالی و جلالی پاسخی درخور پیدا کند، عامل اساسی سلامت روان کودک در آینده خواهد بود.

منابع

- **قرآن کریم**
- ابن عربی، محی الدین، (بی تا)، **فتوحات مکّیه**، دار الصادر، بیروت.
- اسپیلکا، برنارد و دیگران، (۱۳۹۰)، **روانشناسی دین (بر اساس رویکرد تجربی)**، ترجمه: دهقانی، محمّد، تهران، رشد
- الهی قمشه‌ای، مرتضی، (۱۳۹۷)، **سماوات و خرابات**، تهران، اطلاعات، دوم
- بتلهایم، برونو، (۱۳۸۴)، **کودکان به قصّه نیاز دارند(کاربردهای افسون)**، ترجمه: بهروزکیا، کمال، تهران، نشر افکار، اوّل
- برک، لورا، (۱۴۰۱)، **روان شناسی رشد (جلد اوّل از لقاح تا کودکی، جلد دوم از نوجوانی تا پایان عمر)**، ترجمه: سیدمحمدی، یحیی، تهران، ارسباران، پنجاه و ششم
- بقلی شیرازی، روزبهان، (۲۰۰۸)، **تفسیر عرائس البیان فی حقائق القرآن**، بیروت، دارالکتب العلمیة، اول

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

- بهار، مهرداد، (۱۴۰۱)، **پژوهشی در اساطیر ایران**، تهران، آگاه، هجدهم
- پورجوادی، نصرالله، (۱۳۹۳)، **عهد الست**، تهران، فرهنگ معاصر، اوّل
- تمپلار، ریچارد، (۱۳۹۰)، **قوانین تربیت فرزندان**، تهران، ایران بان، پنجم
- جندی، مؤید الدین، (۱۴۲۳)، **شرح فصوص الحکم(الجندی)**، قم، بوستان کتاب، دوم
- چیتیک، ویلیام، (۱۳۹۶)، **عشق الهی(سیرِ به سوی خدا در متون اسلامی)**، ترجمه: اصغری، امیرحسین، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، دوم
- حافظ شیرازی، شمس الدّین محمّد، (۱۳۸۵)، **دیوان حافظ**، تصحیح: قزوینی، محمد و غنی، قاسم، تهران، زوار، چهارم
- حسنی، احمد، (۲۰۰۵)، **إیقاظ الهمم فی شرح الحکم**، تصحیح: نصّار، محمد عبدالقادر، قاهره، دار جوامع الکلم، اوّل
- حسینی شیرازی، سید محمّد، (۱۳۸۶)، **من فقه الزهراء**، اصفهان، رشید، اوّل
- دهقانی، محمّد، (۱۳۹۰)، **وسوسه عاشقی(بررسی تحوّل مفهوم عشق در فرهنگ و ادبیات ایران)**، تهران، جوانه رشد، دوم.
- دوبریگارد، فلیپه، (۱۳۹۹/۷/۱۹)، نوستالژی و شبیه‌سازی ذهنی، با عنوان فارسی: «نوستالژی به خاطرات واقعی نیازی ندارد، گذشته‌ای خیالی نیز کفایت می‌کند»، ترجمه: امیری، علی، وب‌سایت ترجمان: www.tarjomaan.com
- راث، پریسلا، (۱۳۹۸)، **فراخود**، ترجمه: فروزش نیا، محمّدهادی، مشهد، جالیز، اوّل
- سلمی، ابوعبدالرحمن، (۱۳۶۹)، **مجموعهٔ آثار السلمی**، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، اوّل
- سمعانی، احمد، (۱۳۸۴)، **روح الأرواح فی شرح أسماء الملک الفتاح**، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، دوم
- شولتس، دوان، (۱۳۸۵)، **روانشناسی کمال: الگوهای شخصیت سالم**، ترجمه: خوشدل، گیتی، تهران، پیکان، سیزدهم
- شیرازی، سیدمحمّد، (۱۳۸۶)، **من فقه الزهراء (المجلّدالاوّل: حدیث الکساء)**، اصفهان، رشید، اوّل
- فراهی هروی، معین الدّین، (۱۳۸۴)، **تفسیر حدائق الحقائق**، تصحیح: سجادی، سید جعفر، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، دوم
- قرشی، علی اکبر ، (۱۳۷۱)، **قاموس قرآن**، تهران، دار الکتب الإسلامیهٔ، ششم
- کمبل، جوزف، (۱۴۰۰)، **زندگی در سایه اساطیر**، ترجمه: شاهی، هادی، تهران، دوستان، چهارم
- کونگ، هانس، (۱۳۹۱)، **هنر زیستن (تأمّلاتی در معناداری زندگی)**، ترجمه: قنبری، حسن، قم، انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، اوّل

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، **الکافی**، تهران، الإسلامیۀ، چهارم
- محاسبی، حارث، (۱۴۲۰)، **الرعایۀ لحقوق الله**، مصر، دارالیقین، اول
- محجوب، محمّد جعفر، (۱۴۰۰)، **ادبیات عامیانه‌ی ایران (مجموعه مقالات درباره‌ی افسانه‌ها و آداب و رسوم مردم ایران)**، به کوشش: ذوالفقاری، حسن، تهران، نشرچشمه، هفتم
- مقدادیان، عادل، حنیفی، میثم، (۱۴۰۰)، **عرفان در آیینه نماد(واکاوی نمادها و استعارات ناهمسو با اعتقادات، احکام و اخلاقیات دینی در شعر فارسی)**، تهران، دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام، اوّل
- منصور، محمود، ۱۳۹۵، **روانشناسی ژنتیک: تحول روانی از تولد تا پیری**، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، شانزدهم
- میبدی، رشیدالدین، (۱۳۷۱)، **کشف الاسرار و عدّۀ الابرار**، تصحیح: حکمت، علی اصغر، تهران، دانشگاه تهران، پنجم
- میشارا، بریان ل و رایدل، روبرت ج، (۱۳۹۴)، **روانشناسی بزرگسالان**، ترجمه: گنجی، حمزه و داوودیان، الما و حبیبی، فرنگیس، تهران، اطلاعات، ششم
- میلر، آلیس، (۱۴۰۰)، **بدن هرگز دروغ نمی‌گوید (اثرات پایدار تربیت خشن)**، ترجمه: سهرابی نیکزبان، امید، تهران، آسیم و فرهنگ نشر نو، پنجم
- میلر، آلیس، (۱۴۰۰)، **دلهره های کودکی جستجوی خود واقعی**، مترجم: سهرابی نیک، امید، تهران، فرهنگ نو
- نلسون، جیمز ام، (۱۳۹۵)، **روانشناسی دین و معنویت**، ترجمه: آذربایجانی، مسعود؛ قربانی، امیر، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و انتشارات سمت، اوّل
- یاکوو، سوزان و ویکسل دیکسون، کارن، (۱۳۹۶)، **درمان اگزیستانسیال (صد نکته و فن کلیدی)**، ترجمه: کاظمیان، سمیه و ردایی، وحید، تهران، جنگل، اوّل
- Condino, Meggin,(2009), Encyclopedia of World Mythology, London, GALE.
- Corol, Logan,(2010), Handbook for Aimhigher Association, Wales, Cardiff university.
- De Brigard, Felipe,(2018), The Moral Psychology of Sadness, Editor: Gottlieb, Anna,
- Harmonds,Hay.David,(1982), Exploring inner space: Scientists and Religious Experience, London ,Penguin books.

References

Bahar, M. (2022). Research in Iranian Mythology. Tehran: Agah, 18th edition.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

Bettelheim, B. (2005). The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. (K. Behruzkia, Trans.). Tehran: Afkar.

Berk, L. (2022). Developmental Psychology: From Conception to Childhood (Vol. 1). (Y. Seyed Mohammadi, Trans.). Tehran: Arasbaran, 56th edition.

Baqli Shirazi, R. (2008). Tafsir Ara'is al-Bayan fi Haqa'iq al-Quran. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah.

Campbell, J. (2021). The Power of Myth. (H. Shahi, Trans.). Tehran: Dustan, 4th edition.

Chitick, W. (2017). Divine Love: Islamic Literature and the Path to God. (A. H. Asghari, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publications, 2nd edition.

Condino, M. (2009). Encyclopedia of World Mythology. London: GALE.

Corol, L. (2010). Handbook for Aimhigher Association. Wales: Cardiff University.

De Brigard, F. (2018). "Nostalgia reimagined." In A. Gottlieb (Ed.), The Moral Psychology of Sadness.

Dehghani, M. (2011). The Temptation of Love: Examining the Evolution of the Concept of Love in Iranian Culture and Literature. Tehran: Javaneh Roshd, 2nd edition.

Farahi Heravi, M. (2005). Tafsir Hadaiq al-Haqaiq. (S. J. Sajjadi, Ed.). Tehran: University of Tehran, 2nd edition.

Hafez Shirazi, S. M. (2006). Divan of Hafez. (M. Qazvini & Q. Ghani, Eds.). Tehran: Zavvar, 4th edition.

Harmonds, H. D. (1982). Exploring Inner Space: Scientists and Religious Experience. London: Penguin Books.

Hasani, A. (2005). Iqaz al-Himam fi Sharh al-Hikam. (M. A. Nassar, Ed.). Cairo: Dar Jawami al-Kalim.

Hosseini Shirazi, S. M. (2007). Min Fiqh al-Zahra. Isfahan: Rashid.

Ibn Arabi, M. (n.d.). Futuhat al-Makkiyah. Beirut: Dar Sadir.

Jundi, M. (2002). Sharh Fusus al-Hikam. Qom: Bustan Kitab, 2nd edition.

Kleini, M. (1987). Al-Kafi. Tehran: Al-Islamiyyah, 4th edition.

Kung, H. (2012). The Art of Living: Reflections on the Meaning of Life. (H. Qanbari, Trans.). Qom: University of Religions and Denominations.

Mahjoub, M. J. (2021). Iranian Folk Literature (Collection of Essays on Iranian Folk Tales and Customs). (H. Zolfaghari, Ed.). Tehran: Cheshmeh, 7th edition.

Mansur, M. (2016). Genetic Psychology: Psychological Development from Birth to Old Age. Tehran: SAMT, 16th edition.

Meybodi, R. (1952). Kashf al-Asrar wa Uddat al-Abrar. (A. A. Hikmat, Ed.). Tehran: University of Tehran.

Meghdadian, A., & Hanifi, M. (2021). Mysticism in the Mirror of Symbol (Analysis of Symbols and Metaphors Inconsistent with Religious Beliefs, Rulings and Ethics in Persian Poetry). Tehran: Ahlul Bayt International University.

Miller, A. (2021). The Body Never Lies: The Lingering Effects of Cruel Parenting. (O. Sohrabi Nikzaban, Trans.). Tehran: Asim and Farhang Nashr-e Now, 5th edition.

Miller, A. (2021). The Drama of the Gifted Child: The Search for the True Self. (O. Sohrabi Nik, Trans.). Tehran: Farhang-e Now.

Mishara, B. L., & Riedel, R. J. (2015). Adult Psychology. (H. Ganji, A. Davudian, & F. Habibi, Trans.). Tehran: Ettelaat, 6th edition.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]

Muhasibi, H. (1999). Al-Ri'ayah li-Huquq Allah. Egypt: Dar al-Yaqin.

Nelson, J. M. (2016). Psychology, Religion, and Spirituality. (M. Azarbayjani & A. Qurbani, Trans.). Tehran: Research Institute of Hawzah and University and SAMT.

Pourjavadi, N. (2014). Ahd Alast. Tehran: Farhang Moaser.

Qorashi, A. A. (1992). Qamus Quran. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, 6th edition.

Roth, P. (2019). Superego. (M. H. Foruzeshnia, Trans.). Mashhad: Jaliz.

Samani, A. (2005). Ruh al-Arwah fi Sharh Asma al-Malik al-Fattah. Tehran: Scientific and Cultural Publications, 2nd edition.

Schultz, D. (2006). The Psychology of Perfection: Models of Healthy Personality. (G. Khoshdel, Trans.). Tehran: Peykan, 13th edition.

Solami, A. (1990). Majmu'at Athar al-Solami. Tehran: University Publishing Center.

Spilka, B., et al. (2011). The Psychology of Religion (Based on Empirical Approaches). (M. Dehghani, Trans.). Tehran: Roshd.

Templar, R. (2011). The Rules of Parenting. Tehran: Iran Ban, 5th edition.

Yaalom, I., & Dixon, K. W. (2017). Existential Therapy (100 Key Points and Techniques). (S. Kazemian & V. Redaei, Trans.). Tehran: Jangal.

[Downloaded from erfanmag.ir on 2026-11-18]

[DOI: 10.22034/16.2.14]